

Ю. І. Калашник

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Вербальне і невербальне
в стилістико-синтаксичній організації
оповідання Майка Йогансена «Списана спина»**

Калашник Ю. І. Вербальне і невербальне в стилістико-синтаксичній організації оповідання Майка Йогансена «Списана спина». У статті розглядається в стилістико-синтаксичному аспекті організація мови автора та головних персонажів оповідання М. Йогансена «Списана спина», в основу поетики якого покладено зіставно-протиставні смислові відношення в структуруванні макрообразів і мікрообразів. Простежуються механізми втілення ідейно-тематичного плану та прийоми характеротворення за допомогою засобів, які відбивають вербальне і невербальне в переданні особливостей манери спілкування, розкривається також композиційна функція відповідних контекстів.

Ключові слова: синтаксична організація художнього тексту, зіставно-протиставні відношення, пряма мова, предикат, звертання, повтор.

Калашник Ю. И. Вербальное и невербальное в стилистико-синтаксической организации рассказа М. Йогансена «Списанная спина». В статье рассматривается в стилистико-синтаксическом аспекте организация речи автора и главных персонажей рассказа М. Йогансена «Списанная спина», в основе поэтики которого лежат сопоставительно-противительные смысловые отношения в структурировании макрообразов и микрообразов. Исследуются механизмы воплощения идейно-тематического плана и приемы характерообразования с помощью средств, которые отражают вербальное и невербальное в передаче особенностей манеры общения, раскрывается также композиционная функция соответствующих контекстов.

Ключевые слова: синтаксическая организация художественного текста, сопоставительно-противительные отношения, прямая речь, предикат, обращение, повтор.

Kalashnyk Yu. I. Verbal and non-verbal in stylistic and syntactic organization of the narrative by M. Yohansen "Spysana spyna". The organization of the author's and the main characters' speech in the narrative by M. Yohansen "Spysana spyna" in the stylistic and syntactic aspects is regarded. In the basis of its poetics there are contrastive-adversative sense relations in structuring of macroimages and microimages. The mechanisms of conceptual thematic plane realization and devices of forming character through the means, which reflect verbal and non-verbal in representing communication peculiarities are investigated. Compositional function of the respective contexts is revealed as well.

Key words: syntactic organization of poetic text, contrastive-adversative relations, direct speech, predicate, addressing, repetition.

Синтаксична організація художніх творів, з одного боку, яскраво відбиває спосіб авторського мислення, а з другого — таїть у собі механізм утілення художнього задуму, тому дослідження такого плану є актуальними, особливо якщо це стосується творчості таких оригінальних, але недостатньо вивчених у мовознавчому плані письменників, як Майк Йогансен.

Творча спадщина письменника переважно досліджувалася літературознавцями. Системністю і ґрунтовністю відзначаються праці В. Денисенка [4], Р. Мельниківа [6], Я. Цимбал [7] та ін. Зокрема, Я. Цимбал подає комплексний аналіз художнього світу письменника, еволюції його творчих шукань у контексті авангардних рухів 20–30-х років ХХ ст. Дослідниця розглядає його прозовий доробок

у контексті експериментальної прози цього періоду, якій був притаманний культивованій авангардом синтез елементів мистецтв [7].

Синтаксичній організації прозових творів письменників різних періодів присвячено численні мовознавчі студії (С. Бибик, Н. Грипас, О. Дем'яненко, А. Коваль, Р. Козак, Л. Козловська, Н. Ладияк, С. Єрмоленко, С. Марич, А. Пивоваров, А. Сизько, Н. Сологуб, О. Ткач та багато ін.). У сучасній лінгвістиці вивчають вербальні та невербальні засоби комунікації в різних жанрах, у тому числі художній прозі.

Зокрема, феномен мовчання досліджується в художньому дискурсі як компонент невербальної комунікації [1], як непрямий мовленнєвий акт [3]. Ф. Бацевич розрізняє мовчання комунікативно незначуще і комуніка-

тивно значуще (комунікативно «навантажене») [2:203]. Я. Шабанова, зокрема, підкреслює: «Невербальним мовчання є за визначенням, оскільки передбачає вплив на адресата за допомогою несловесних засобів. Рівноцінним до вербального ж воно стає через виконання своїх функцій у дискурсі» [9].

Синтаксичні особливості прози М. Йогансена не були предметом системного розгляду. Тому метою пропонованої нами розвідки є з'ясування своєрідностей ідіостилю М. Йогансена, що виявляються в стилістико-синтаксичному поєднанні вербального та невербального в мові автора та персонажів оповідання «Списана спина».

В основу поетики цього твору, у тому числі синтаксичної організації, покладено зіставно-протиставні смислові відношення в структуруванні як макрообразів — головних персонажів, так і мікрообразів — словесного втілення ідейно-тематичного плану. Свого часу І. Чередниченко зазначав: «Хоч потенційно образність властива і окремим словам, але свою художньо-зображальну функцію мова виявляє в синтаксичних конструкціях», у способах синтаксичного використання слів певної семантики [8:347].

Структурно-семантичною організацією речень М. Йогансен майстерно передає саме те, що змальовувано у творі боротьба є ідеологічною. Для цього письменник активно використовує в різних граматичних функціях лексеми, які мають семантику мовлення.

М. Йогансен, передаючи ідеологічне протистояння, що торкнулося й окремої родини, наділяє контрастною мовною характеристикою головних персонажів — Андрія Дюдю та його дружини Марту.

Відмінність вдачі чоловіка полягає в тому, що він не говіркий, тому завжди «красномовною» видається його поведінка, як-от:

Справа в тому, що горянин Андрій Дюдю націляв плюнути в город сусіди свого, подолянина Іпата Потаповича Перепічки, але влучив саме над перелаз, що становив межу подолу й шпиля і сполучав територію горянина Андрія Дюдю із садибою найбагатшого подолянина Іпата Потаповича Перепічки [5:177].

Саме описувана дія послужила зав'язкою твору —

цей плювок розпочав собою низку великих подій, що розмах їхній перейшов далеко за межі села Дубці [5:177].

Андрія поважають на селі як людину працьовиту й розсудливу, але мовчазну. Письменник відповідним структуруванням кон-

текстів репрезентує цю рису персонажа. Щоб передати мовчання, М. Йогансен використовує не лише відповідні лексичні засоби, а й синтаксичні. Це простежуються в організації прямої мови, реплік діалогів, монологів тощо. Письменник здебільшого вживає словосполучення та речення, які описують поведінку, міміку та жести Андрія Дюдю, наприклад:

По тому Дюдю закурював і висловлювався, головне, плювом, кивом, моргом і небагатьма примітивними звуками, скупко процідженими крізь ніс або крізь зуби [5:179].

У наведеному реченні показовими є обставини способу дії, додані до присудка *висловлювався*. У такому своєрідному змалюванні є імпліцитне протиставлення, тобто висловлювався, але переважно невербально.

Слід зауважити, що особливість синтаксичної організації слів автора, поданих до прямої мови Андрія Дюдю, полягає в тому, що вони містять предикати, які позначають невербальні засоби спілкування, як-от:

«Не лайся, жінко, — **спокійно моргнув горянин Андрій Дюдю**. — Ходімо до хати, побалакаємо», — **кивнув він далі** [5:177].

У цьому контексті своєрідним є поєднання дієслів, що позначають вербальні та невербальні засоби, для характеристики манери спілкування змальовуваного персонажа.

Відзначаємо також специфічне подання прямої мови, яка нібито належить Андрієві Дюдю, через вислів *Це значило, приблизно, от що*. Але автор підкреслює, що це в розумінні дружини:

Горянин Андрій Дюдю сів на лаві й чекав. Це значило, приблизно, от що: «Пожди, жінко. Ще не так мене лятимеш. Що плюнув, то плюнув, бо ж ти не кооператив і тебе поночі не видно. Сідай, побалакаймо». Так зрозуміла його Марта [5:178].

Мовчання цього персонажа є комунікативно значущим, оскільки воно породжує думки, почуття та репліки не тільки його дружини, а й тих, із ким йому доводиться спілкуватися.

М. Йогансен уживає конструкції, в яких через антонімічні предикати мовлення підкреслюється протилежність вдачі чоловіка та дружини — стриманість і мовчазність протиставляється надмірній емоційності та балакучості:

Він ніколи не спорився з жінкою і за двадцять років шлюбного життя ні разу її не вдарив. Марта **сперечалася** з ним так, що сама **висувала якесь твердження** і сама ж від його імені **заперечувала** його — **Дюдю** терпеливо **очікував**, — аж поки, зваживши за й проти, **вона сама не прихотила до потрібного висновку** [5:178].

Важливим, на наш погляд, є те, що речення, пов'язані з характеристикою спілкування подружжя, яке втілює протилежні погляди на вступ до комуни, передають переломні моменти в композиції оповідання. Зокрема, наростання психологічної напруги у творі пов'язане з таким контекстом:

Тим-то, коли Марта добрала, що він хоче балакати, вона мало не скотилася з лави, й язик заскнів їй у роті. Вона відчула, що розпочалися великі події. На всяк випадок, вона уперлася руками в боки, і в голові їй заснувалися розмаїті образні вислови, стримувані бойовим вичікуванням.

Але горянин Андрій Дюдя мовчав і тільки дивився на неї сонним блакитним поглядом. Стало ясно, що він сказав уже так багато, що тепер випадало промовляти Марти [5:179].

Письменник побудовою цього складного синтаксичного цілого передає протистояння подружжя: лише одна думка про те, що чоловік *хоче балакати*, віднімає в Марти мову. Останнє речення щодо предикатів *мовчав* і *дивився* набуває узагальнювального змісту.

У конструкціях, які належать мові автора і стосуються Андрія Дюдя, подається детальний опис його дій у побуті та різних життєвих ситуаціях. Він не знаходить нічого раціонального в розмовах і тому говорить вкрай рідко — в основному тоді, коли він приймає певні рішення, зокрема щодо особистого життя, як-от:

Йому здалося, що, може, він і справді замало з нею балакав, може, вона хоче домогтися його голосу. «Одчини, жінко, це я», — сказав горянин Андрій Дюдя і устав із приспи [5:182].

Ця фраза сигналізує про переломний момент, з якого нарощуватиметься кульмінація.

Розв'язка твору теж починається з висловленого рішення розлучитися з Мартою:

«Голово», — сказав Андрій Дюдя; голова й слюсар Шарабан аж здригнулися, почувши його голос, наче вовк не сподівались, що він заговорить. «Голово, — сказав Андрій Дюдя, — пиши мені розвід із жінкою» [5:187].

Наведений контекст, як і попередній, по суті тільки і є власне прямою мовою Андрія Дюдя, що супроводжується словами автора з відповідним предикативним центром *сказав Андрій*. Письменник передає емоційну реакцію оточення на його голос, який мало хто чув.

Активність же Марти в оповіданні виявляється в основному в розмовах. Для зображення цього М. Йогансен наповнює речення, в яких подано її характеристику, предикатами мовлення, наприклад:

Жінка щодня **сварилася** з ним, **шпептила його на всю губу**, та він на те не зважав [5:182]; Услід йому Марта **висипала півкоша лайок**, і коли кроки його вшухли в м'якому снігові передвесення, вона все ще **викукувала** в ніч страшні **слова й прокльони** [5:181] та ін.

Для формування мовлення Марти письменник творчо використовує синтаксичні засоби і прийоми, що притаманні уснорозмовному стилю, зокрема повтори, нанизування звертань та підрядних частин. Так, в її діалозі з чоловіком повторюється опорне дієслово *скажеш* у головній частині, яке конкретизується підрядними з'ясувальними, що нібито передають його думки:

— Знаю, вже знаю, що ти **скажеш**, чоловіче, — відповідала сама собі Марта. — **Скажеш**, що будемо жити, як і жили, і з своєї миски борщ їстимемо, у своїй хаті спатимемо, тільки землю будемо гуртом орати. **Скажеш**, що й покривало те на сорок душ перепіччина брехня, і що діти штемпельовані їдовита куркульська вигадка, й про корито свиняче для людей куркулі по злobie розказують. **Скажеш**, що легше гуртом робити й веселіше. **Скажеш**, що в місті люди гуртом на фабриці роблять, а лучче за нас живуть та книги читають і від нас розумніші й кантлети кушають [5:180].

У розгорнутій репліці Марти поєднуються тогочасні ідеологічні штампи та поширювані куркулями чутки.

Анафоричний повтор цього предиката мовлення створює враження, що Марта читає думки свого чоловіка — зятятого мовчуна. М. Йогансен майстерно передає специфіку спілкування подружньої пари — репліки-монологи Марти чергуються з описами невербальної поведінки її чоловіка, наприклад:

Але Дюдя мовчав, тільки очі йому прокинулися й спалахнули блакитними вогниками [5:180]; Дюдя коротко кивнув головою [5:181]; Дюдя ще сухіше кивнув головою [5:180].

При цьому авторпостійно супроводжує зображення рухів ще й змалюванням виразу очей. Письменник, повторюючи в одній із реплік Марти предикат *кажи* (*скажи*), змінює розповідну модальність на спонукальну та пе-

редає відчуття тривання уявного діалогу, а по суті своїй знову ж таки монологу дружини:

— Кажі **ще, кажи** ще, чоловіче. Ти бачиш, я сіла й тебе слухаю, бо моє слово ще попереду. **Ще скажи**, що ти вже насправді забувсь бога й забувсь добрих людей, що на подолі живуть, і вже в той колектив уписався. **Ще скажи**, що тебе в тому колективі вже вибрано за голову. **Ще скажи**, що ти тепер у тих нехристів за головного! [5:180].

Репліки Марти нерідко містять лайливі вислови, що подаються шляхом нагнітання для відбиття підвищеної емоційності, наприклад:

«Так це ти, чоловіче? — певнішим голосом сказала Марта. — Так це ти ото витріщив сліпні, а нічого не бачиш, **бодай тобі очі повилазили, щоб тебе пекло та варило, щоб ти не знав ні день, ні вночі спокою** плювати жінці своїй межі очі!» [5:177].

У прямій мові, що належить Марті, функціонують звертання, манера накопичування яких сягає фольклорних традицій:

— Голубоньки мої, братіки сизокрили, батечки мої й ти, мати моя рідная. Викликають мене недолужну грішницю у сільраду [5:187–188].

Така стилістико-синтаксична організація мовлення Марти передає її найяскравішу рису — багатослівність.

Завершальний монолог Марти характеризує її, з одного боку, як жінку, що дорожить своїм родинним життям, а з другого — як людину, що наділена неабияким красномовством. Експресія виникає в результаті повторів, які увиразнюють її мовлення, та контекстуальної антонімії у звертаннях до селян (*добрі люди, хазяї домовиті — брехуни їдовиті, правдолюбці смердючі, чорні дияволи, гадюки плазовиті, кровопивці люті, буржуї прокляті*):

— **Дякую вам**, — почала Марта низьким урочистим голосом і, схрестивши руки, уклонилася народові в пояс. — **Дякую вам, добрі люди**, що ви мене, недолужну й поранену, в свій дім приймали. **Ще дякую вам, хазяї домовиті**, що ви крашанками й масличком і молочком мене, бідну, голодну, частували. **Ще дякую вам**, що ви мене рушником, кофтою, пальтом, кожухом оцим одягали, щоб не замерзла я, осюди їхавши. **Ще дякую вам**, що ви коні доб-

рі запрягали, мене в сані садовили й сюди везли, щоб я, немічна, по дорозі не впала. **Ще дякую вам**, що ви мене сюди проваджали, щоб тут не зобиджено мене від лихих людей.

А найбільше дякую вам за те, що ви від людей правди не ховали і нищечком усім про мою спину розказували!

Перепічка пересмикнувся й знітився за спинами передніх. Мирносиці теж помітно зникли з переднього плану [5:190].

Образ Марти набуває своєрідного розвитку: вона переходить від розмов до рішучої дії, розуміючи, що найпереконливішим аргументом буде показування неушкодженої спини. Оповідання завершується описом кожного руху «невербальної» поведінки Марти:

Вона **рвонула** кожуха, й гудзики, як листя, **посипались** в сніг. Вона **зірвала** з себе кожуха й **кинула** під ноги юрбі. Зверху донизу вона **розпанахала** пальто, й воно, як спідниця, **упало** з тіла. На шмаття вона **подерла** сатинову кофту, обома руками **схопилася** за сорочку й **розшматувала** на тілі — аж по живіт гола стала вона на сніговім ганку перед натовпом [5:191].

У цьому фрагменті синтаксична організація речень передає високий ступінь емоційного напруження. Ритмомелодіку руху створюють присудки, які в трьох попередніх реченнях розміщуються по два, а в останньому — після тире їх подано три для найбільш відчутного переходу до завершального «акорду» твору.

Отже, здійснений аналіз певною мірою розкриває механізми творчої лабораторії М. Йогансена, зокрема добір стилістико-синтаксичних засобів для реалізації ідейно-художнього задуму, що найяскравіше простежується в мовленнєвих структурах різних форм оповіді, представлених у мові автора та головних персонажів. Відповідною синтаксичною організацією письменникові вдається передати вербальне й невербальне спілкування, спрямоване на розкриття гостроти соціального та родинного конфлікту, психологічного протистояння та контрастності характерів. Дослідження синтаксичних аспектів утілення художнього задуму дає змогу глибше відстежувати творчу індивідуальність митця.

Література

1. Анохіна Т. О. Невербальні та вербальні засоби екстеріоризації силенціального ефекту в англомовному художньому дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. О. Анохіна. — К., 2005. — 23 с.
2. Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія / Ф. Бацевич. — Львів : ПАІС, 2010. — 336 с.

3. Бачкур Н. Вербальні та невербальні засоби вираження мовчання у художньому тексті / Надія Бачкур // Вісник Прикарпат. нац. ун-ту. Філологія. Вип. 36-37. — Івано-Франківськ, 2012. — С. 188—192.

4. Денисенко В. І. Творчість М. Йогансена в контексті української сміхової модерністської прози : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / В. Денисенко. — К. : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2003. — 21 с.

5. Йогансен М. Вибрані твори / Майк Йогансен / упоряд. Р. Мельників. — 2-ге вид., доп. — К. : Смолоскип, 2009. — 768 с.

6. Мельників Р. Майк Йогансен: ландшафти трансформацій / Ростислав Мельників. — К. : Смолоскип, 2000 — 153 с.

7. Цимбал Я. В. Творчість Майка Йогансена в контексті українського авангарду 20—30-х років: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Я. В. Цимбал. — К., 2003. — 20 с.

8. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. — К. : Рад. шк., 1962. — 495 с.

9. Шабанова Я. В. Речевой акт 'МОЛЧАНИЕ' в структуре вербальной и невербальной коммуникации // Язык, коммуникация и социальная среда. — Воронеж : ВГУ, 2007. — Вып. 7.— С. 183—192.